

Звездан Фолић

АТЕИЗАМ ВЛАСТИ У ЦРНОЈ ГОРИ 1945-1953.

Марксизам и религија

Разумијевање односа и дјеловања југословенске државе према цркви (вјерским заједницама) у непосредно поратном периоду захтијева адекватно поимање теоријских поставки марксизма и лењинизма. Третирана проблематика изискује и познавање практичног искуства СССР-а као прве земље социјализма, тим више што је оно за чланство КПЈ представљало идеални образац, а у стварности копираног конкретним методама.

Ретроспективно гледано, прве клице атеизма уочавамо код француских просвјетитеља у XVIII вијеку. Они дају потпору антирелигијском расположењу за вријеме Француско-буржоаске револуције. Незадовољство народних маса проистичало је због везе црквене хијерархије с краљевским двором, при чему је секуларизација црквеног богатства давала акцији дехристијанизације и економско обиљежје. Умјесто државе гдје постоји јединство пријестола и олтара, француска револуција успоставља државу одвојену од цркве.¹

Корјенитија разрада оваквих принципа продужава се у XIX вијек. У томе су најдаље пошли класици марксизма, поставивши основна начела атеизма, који пориче постојање Бога, и могућност да било

---

¹ Алберт Собул, Француска револуција, Загреб 1989, стр. 430-432.

која појава или биће заслужују атрибут божанског.² По Марксу "... религија је уздах потлаченог створења, душа свијета без срца, као што је и дух бездушних прилика. Она је опијум народа".³ Зато је атеизам нужан из хуманих и, свакако, политичких разлога: "другим ријечима, атеизам помоћу укидања религије, а комунизам помоћу укидања приватног власништва - воде настајању позитивног хуманизма".⁴

Владимир Иљич Лењин ће деведесетих година XIX вијека здушно прихватити Марксова становишта. Ускоро им он преко својих писаних расправа даје борбенији набој. Преко чланка "О односу радничке партије према религији" из 1909. године, Лењин износи фундаменталне разлоге антирелигијске кампање. "Марксизам је материјализам. Као такав он је немилосрдан непријатељ религије... Ми морамо да се боримо против религије. То је абецеда свег материјализма, према томе марксизма. Борбу против религије не треба ограничавати на апстрактну идеолошку пропаганду: ту борбу треба повезати с конкретном праксом класног покрета усмјереног к одстрањењу социјалних коријена религије".⁵

Покушаји руског писца Максима Горког да социјализам украси реторичким патосом преузетим из религијског учења, наишли су на жесток отпор бољшевичког вође. Он је преко писама у новембру 1913. упућивао општре критике познатом књижевнику и свом саборцу. "Уљешавши идеју бога, Ви сте уљешпали ланце, помоћу којих они окивају непросвијетлене раднике и сељаке ... свака, чак и најпрефињенија, најдобронамјернија одбрана или оправдање идеје бога није ништа до оправдање реакције".⁶

Постоктобарско доба омогућава несметано оживотворење Лењинових настојања. На њихову реализацију није се чекало дуго. Лењинова интерпретација дијалектичког материјализма морала је што прије постати једина спасавајућа истина за душе његових поданика.⁷

---

² Енциклопедија живих религија, Београд 1992, стр. 63.

³ Маркс - Енгелс - Лењин - Тито, О религији, Сарајево 1982, стр. 41.

⁴ Исто. стр. 44-45.

⁵ Исто. стр. 282-284.

⁶ Исто. стр. 329-333.

⁷ Берђајев Николај, Извори и смисао руског комунизма, Београд 1989, стр. 140.

Већ 21. I 1918. објављен је декрет о потпуном одвајању цркве од државе и конфискацији цијеле црквене имовине. Током исте године, вјера је проглашена приватном ствари појединца, црква је одвојена од школе, донијет је закон о цивилном браку и више закона којима се укида свака социјална подршка религији, а забрањено је свештенству прикупљање новца од вјерника осим добровољних прилога. Није се стало само на доношењу правних санкција. Многе старе историјске цркве биле су затворене, штампа обустављена, а велики број свештеника ухапшен или убијен.⁸

Лењиново завјештање наставља и његов наследић. Стаљин ствара генерације "научних атеиста", школованих на главном безбожничком универзитету у Москви. Његов декан Емилијан Јарословски био је истовремено и предсједник Савеза милитантних безбожника, који је основан 1925. године. Десет година касније Савез је имао мрежу специјалних завода за припремање безбожничких кадрова, око 90 безбожничких универзитета и 5.000 покретних ударних безбожничких бригада. Маја 1930. одржан је и први конгрес дјецезбожника. Њихов задатак био је обилажење цркава и подношење извјештаја о њиховим посјетиоцима.⁹

Апсурдно звучи чињеница да је положај цркве побољшан усљед најезде Хитлерових армија ка Москви. Сложеност ситуације утицала је на привремено ублажавање милитантног атеизма. Укинут је Савез борбених безбожника и склопљен ограничени споразум с Московским патријархом, који позива народ у одбрану отаџбине.¹⁰ Кремљ је, ипак, у подизању морала совјетског друштва рачунао и на утицај Руске православне цркве.

Све је било ефемерно и за РПЦ није значило ништа више но краткотрајни узлет последице двије и по деценије шиканирања. Совјетска држава је добила, и задуго задржала, нови колорит. "Иконе, тамјан и звоњава звона, замијењени су литографијама Лењина, јефтним парфемом и зујавим машнама. Свуда присутне молитве и позиве на богослужење православља замијенили су неизбјежни звучник и радио

---

⁸ Маркс-Енгелс-Лењин-Тито - н.д. стр. 350; Радмила Радић, Вером против вере; Београд 1995, стр. 89-91.

⁹ Р. Радић, н.д. стр. 91; Џејмс Билингтон, Икона и сѣкира, Историја руске културе, Београд 1988, стр. 600.

¹⁰ Џ. Билингтон, н.д. стр. 622.

са хипнотичним статистичким подацима за рад. Вјерничку литургију 'заједничког труда' замијенило је колективно изграђивање научних атеиста."¹¹

КПЈ и вјерске заједнице у Црној Гори 1941-1945.

За КПЈ, као једну од секција Коминтерне, совјетска емпирија била је парадигматична у свим сферама. Међутим, однос политичких снага у прољеће-љето 1941. када ратни пожар захвата територију Југославије, иницирао је промјену дотадашњег курса. Такво стање тражило је нову тактику, па је и прилаз религији и свештенству требало да буде знатно опрезнији.

КПЈ се у позиву народима Југославије на оружани устанак 4. јула 1941. одређује за савез са свим родољубивим и демократским снагама, без обзира на њихово политичко увјерење, националну и вјерску припадност. Истим тоном одише и први партијски докуменат - Улога и задаци НОО који фебруара 1942. издаје Врховни штаб НОВЈ. Њиме су изједначени сви грађани без обзира на националне и вјерске разлике.¹²

Континуитет у доношењу докумената ове садржине настављен је и на I и II засиједању АВНОЈ-а. У Бихаћу је новембра 1942. при Извршном одбору одобрен рад Вјерском одсијеку који је водио бригу о примјени вјерских слобода у јединицама НОП-а.¹³

Очевидно је да КПЈ није превиђала вјерске моменте, сматрајући их веома битним у пројектовању добрих међунационалних односа. Истовремено, жељела се оповргнути контрареволуционарна пропаганда о анационалности и атеизму југословенских комуниста.

Иако хијерархизована организација, чије су одлуке имале императиван карактер, КПЈ у Црној Гори у односу према цркви неријетко је знала да одступа од директива централних органа. Уосталом, то је иницирало настанак овог рада. Прије анализе поменутих релација, на-

---

¹¹ Исто стр. 619-120.

¹² Бранко Петрановић и Момчило Зечевић, Историја Југославије 1918 - 1988, збирка докумената, Београд 1988, стр. 569-570.

¹³ Исто стр. 580-581.

глашавамо да је, због већег броја извора и литературе, у средишту наше пажње став КПЈ према Српској православној цркви у Црној Гори. Из тог разлога, ван проучавања је исламска вјерска заједница, док је ситуација са римокатоличком црквом нешто повољнија.

Ход римокатоличког свештенства барске надбискупије 1941-1945. није био уравнотежен. Настојања архиепископа барског и примаса српског, др Николе Добречића, да се свештенство клони политике, нијесу уродила плодом. Три свештеника су 1942. отишла у "Независну Државу Хрватску", а марта исте године формиран је у Бару "Национални одбор" под италијанским покровитељством. На његовом челу налазио се дон Франо Чермак, секретар барске архиепискупије, који је интензивно сарађивао са окупатором. Свештеници Божо Кроло и Јаков Вреск радили су у духу великоалбанске политике. Због те активности комунисти су новембра 1943. ликвидирали дон Франа Чермака, а након рата Николу Тицху и Петра Тагића, док су Јаков Вреск, Иво Белас и Марко Бакочевих осуђени на затворске казне од 20 година.¹⁴

Архиепископ Добречић је успио да одоли изазовима злог времена, потврђујући још једном своје родољубе и вјерску толеранцију. Организовао је акције за прикупљање хуманитарне помоћи логорашима у Бару. Његовим енергичним држањем враћен је већи дио плијена који је италијанска војска опљачкала из парохијског дома у Мишићима и православне цркве у Бару.¹⁵ Добречићево држање није се промијенило до краја рата и оно је било у потпуној сагласности с његовим професионалним позивом.

Православно свештенство је и прије почетка рата испољавало антифашистичко одређење. На вијест о извршеном државном удару 27. марта 1941, на Цетињу се већ око 8 сати народ почео окупљати испред Манастира. Ту се формирала велика поворка која је уз непрестане поклике, патриотску пјесму и непрекидну пуцњаву пролазила градом. На њеном челу ношене су слике краља Петра II и српског патријарха Гаврила Дожића. Поворка се у 11 сати вратила пред Манастир, гдје је одслужено свечано благодарење. На крају је

¹⁴ Шербо Растодер, Историјско-методолошки оквир истраживања новије историје цркве (вјерских заједница) у Црној Гори 1878-1945, Зборник радова ЦАНУ 1994, стр. 233-234.

¹⁵ Исто

протојереј Никола Марковић одржао родољубиву бесједу, држећи у једној руци крст а у другој пушку, симболишући на тај начин вјековну улогу свештенства у судбоносним данима народног живота.¹⁶

Идентичне аспирације, у израженијој форми, понављају се у 13-јулском устанку. У њему је учествовало око 55 духовника (свештеници, теолози, студенти теологије и богословије), међу којим је било 25 свештеника Српске православне цркве.¹⁷ Сузбијање устанка праћено је репресивним мјерама. Због сарадње са устаницима, италијански окупатор је интернирао 10 свештеника, а 19. јула 1941. у Риједи Црнојевића стријељан је свештеник Божић Јовићевић.¹⁸

На Црногорско-приморску митрополију гледа се с крајњим неповјерењем. Надзиру се администрација и црквени живот. Све прокламације и писма морали су бити издати на српском и италијанском језику.¹⁹ Италијани су послје устанка упали у црквено-епархијски дом, изломили намјештај, растурили и поцијепали архиву.²⁰

Убрзо, након реокупације црногорске територије, долази до идеолошко-политичке подовојености антифашистичких субјеката. То изазива и диобу православног свештенства. Један дио, претежно нижег клера, улази у табор НОП-а. Партија им широм отвара врата и они учествују у органима револуционарне власти. Протојереј Александар Бојовић је 21. јула 1941. изабран за предсједника НОО за срез берански; парох Ђорђевић Калезић је од новембра 1941. члан НОО за срез даниловградски; свештеник Блажо Марковић је крајем 1941. постављен за предсједника општинског НОО у Црмници, да би у фебруару 1942. аванзовао на мјесто предсједника Среског НОО Бар.²¹

---

¹⁶ Зетски гласник, бр. 876, 28. ИИИ 1941, стр. 2-3.

¹⁷ Милија Станишић, Напредна интелигенција у Црној Гори и њено учешће у трнаестојулском устанку, Историјски записи бр. 1-2, Титоград 1974, стр. 39-44.

¹⁸ Споменица православних свештеникац 1941-1945, Београд 1960, стр. 81.

¹⁹ Васо Ивошевић, Српска црква под италијанском окупацијом, Српска православна црква 1920-1970, Београд 1971, стр. 219-225.

²⁰ Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе, књ. ИВ, Титоград 1960, стр. 436-439.

²¹ Јован Р. Бојовић, Учешће православног свештенства у Црној Гори у ослободилачком покрету (1941-1945), Историјски записи, св. ИВ, стр. 608.

Током времена њихов патриотизам изједначавао се са револуционарним циљевима НОП-а. На скупштини родољуба Црне Горе и Боке, одржане у манастиру Острогу 8. II 1942, свештеник Симо Поповић и прото Јагош Симоновић говорили су "... о повезаности наше борбе са борбом великог руског народа, о издајницима црногорске борбе који су тим самим издајници и непријатељи Совјетске Русије".²² Оштрина мисли свештеника Блажа Марковића: " У борбу против три непријатеља: окупатора, пете колоне и глади! Противу првог - јединством, противу другог - одлучношћу, противу трећег - самопомоћи и реквизицијом!", прихваћена је као идеја водилја у наступајућем периоду.²³

Православно свештенство Црне Горе и Боке је са своје прве скупштине, одржане 16. јуна 1942. на Тјентишту, издало Посланицу којом се одричу свештеника издајника, истичући да је НОБ битка за националну и вјерску слободу.²⁴

Када је 16. XI 1943. у Колашину створен Вјерски одсијек, као један од седам органа Извршног одбора ЗАВНО-а Црне горе, и de facto је извршена апсорпција овог свештенства у партијски механизам. Шеф Вјерског одсијека био је прото Јово Радовић.²⁵

На другој скупштини православног свештенства, одржаној 15. XII 1943. у Жупи Никшићкој (присутствовало 15 свештеника), бујица напада била је усмјерена на антикомунистичке иступе митрополита Јонаникија. Сходно одлуци војног суда при Главном штабу НОБ и ПОЈ за Црну Гору и Боку, Вјерски одсијек 21. XII 1943. "... наређује читавом свештенству Црне Горе и Боке да се приликом богослужења и осталих свештенорадњи не смије помињати име митрополита Јонаникија".²⁶

И на трећој Скупштини, 17. фебруара 1944. у Колашину, још једном је потврђена солидарност са НОП-ом. Тридесет присутних

---

²² Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе, књ. II, Титоград 1959, стр. 95-96.

²³ Исто стр. 96.

²⁴ Бранко Петрановић, Историографија и револуција, Београд 1984, стр. 487.

²⁵ Зоран Лакић, Народна власт у Црној Гори, Београд 1981, стр. 311-315.

²⁶ Архив Историјског института у Подгорици (у даљем тексту АИИП), VII 2-106 (44).

свештеника, теолога и богослова издају проглас народу Црне Горе и Боке, у којем се, поред осталог, каже: "... Све одлуке АВНОЈ-а одговарају животним интересима нашег народа и његове будућности. Одлука којом се издајничкој избјегличкој влади одузима право легитимне владе и одлука о забрани повратка у земљу краљу Петру II до окончања рата, дошле су као логична посљедица њихове против-народне, злочиначке и издајничке дјелатности".²⁷

Стварањем ЦАСНО-а 15. VII 1944. као врховног органа државне власти у Црној Гори, образована је при његовом Предсједништву 17. јула 1944. Комисија за вјерска питања у саставу: прото Јово Радовић, предсједник и чланови - Јагош Симоновић, прото, Абдулах Хоџић хоџа, Јован Вукмановић професор богословије, Вучета Пипер, учитељ, и Ђорђевић Калезић, свештеник. Интересантно да је прото Јово Радовић изабран и за шефа просвјетног одјељења.²⁸

У комисији је остало упражњено мјесто за представника римокатоличке вјероисповијести, које је попуњено на седмој сједници Предсједништва ЦАСНО-а 27. XII 1944. дон Ником Луковићем, свештеником из Котора. Комисији су дате и правне ингеренције, па је могла да поставља и разрјешава свештенство, наравно, уз сагласност Предсједништва ЦАСНО-а.²⁹

На другој страни, врх Црногорско-приморске митрополије и већи дио свештенства нашао се у неизвјесној и замршеној ситуацији. У смутним временима, са антифашистичком хипотеком, без могућности за организационим повезивањем и буктањем грађанског рата, било је више него тешко сачувати црквени и народни живот од уништења и међусобног истребљења.

Традиционална повезаност са монархијом и тежња да рат и окупација прођу са што мање жртава, у начелу, детерминишу њихове симпатије за четнички покрет Драже Михаиловића. Осим тога, антиподност комунистичке идеологије и њена потврђена бласфемија у зиму 1941-1942. све више је везивала ово свештенство за националистичке снаге.

---

²⁷ Исто, VII 3-9 (44)

²⁸ Исто, VII 2-11 (44)

²⁹ Исто, VII 2-180 (45)

Митрополит Јоаникије од марта 1942. почиње са отвореним антикомунистичким иступима, што је константа његових будућих бесједа.³⁰ Цјеловито сагледавање његове активности мора узети у обзир и поступке црногорских комуниста према цркви и свештенству.

КПЈ у Црној Гори, већ у првој ратној години, тежи апсолутном надзору над свим видовима живота на ослобођеној територији. Штаб Бањско-вучедолског батаљона је 28. XII 1941. наредио пароку Васу Поповићу да, због разбијања "народне слоге", напусти територију Бањске и Опутно-рудинске општине. НОО је овластио монаха Платона Ивезића да преузме дужност Црквичког пароха.³¹

Штаб Ловћенског НОП одреда је 5. јануара 1942. саслушао свештеника Ђорђија Милића из Бјелица у вези са његовим држањем послје 13-јулског устанка. И поред недоказане кривице и ослобађајуће пресуде, сумња је и даље остала. Ђорђије Милић је враћен у своје село, с тим да свештеничку дужност обавља под контролом партизанских јединица, а без њиховог одобрења није могао напуштати своје мјесто.³²

Вршено је и одузимање црквеног богатства. На основу одлуке Острошке скупштине, Покрајински НОО за Црну Гору и Боку донио је 16. фебруара 1942. Упутство о стављању под управу општинских НОО свих манастирских, црквених и задужбинских имања; предвиђено је да особље манастира, ако нема средстава за живот, добије од НОО потребно издржавање из прихода преузете имовине.³³

Међутим, конфискација је почела још 10. јануара 1942. године. Тада је Штаб Ловћенског НОП одреда дао пуномоћје партизану Андрији Пејовићу да, по личном нахођењу, изврши конфискацију имовине манастира Врањине.³⁴

Упоредо са правним и економским принудним мјерама, Партија се екстремно обрачунава са православним свештенством. Због неприхва-

---

³⁰ Глас Црногорца, бр. 10, 22. III 1942.

³¹ АИИП, VII 1-4 (41)

³² АИИП, IV - 4в - 5 (42)

³³ Зборник грађе ..., ИИ, стр. 97; З. Лакић, н.д. стр. 250.

³⁴ АИИП, IV - 4а -17 (42)

тања њихових циљева, црногорски комунисти су до априла 1942. убили 11 свештеника СПЦ.³⁵

Страдање свештенства продужава се и у каснијем периоду. Но, прави егзодус одиграо се приликом одступања православног свештенства према сјеверозападним границама Југославије. Јединице НОВЈ су од новембра 1944. до маја 1945. убиле 46 свештеника СПЦ из Црне Горе.³⁶ Том приликом ухапшен је митрополит Јоаникије, који је ликвидиран јуна 1945. на Букуљи код Аранђеловца.³⁷

На основу изложених података можемо констатовати следеће: КПЈ у Црној Гори од почетка рата није крила дуализам својих циљева. У том свијетлу треба посматрати и однос према свештенству. Према немогућим истомишљеницима, често се поступало као са стварним непријатељима. Истина, рад на вјерском сектору није запостављан, али он се одвијао по комунистичком сценарију. Декларативни однос према вјери, благонаклоност према "напредном свештенству" и религиозним осјећањима, уважавано је под условом подршке револуционарној компоненти НОП-а.

Први сусрети нове властии и цркве

Завршни кораци револуционарног субјекта у току рата били су одређени спољнополитичким обзирима. Сагласно споразуму Тито - Шубашић, долази до контакта КПЈ и представника тзв. грађанских странака. Неволња сарадња текла је од средине 1944. у оквиру Народноослободилачког фронта, чији је пресудни конституенс била КПЈ. У ствари, био је то маневар КПЈ, како би прелазна ситуација била безболније преброђена, а никако израз схватања о плурализацији политичког живота.³⁸

---

³⁵ Пакао или комунизам у Црној Гори, свеска 8, фототипско издање, Требиње 1991, стр. 9-16.

³⁶ Ђоко Слијепчевић, Историја српске православне цркве, Београд 1991, књ. III, стр. 132-137.

³⁷ Светигора, лист Митрополије цетињске, бр. 27, мај 1994, стр. 58.

³⁸ Б. Петрановић, н. д. стр. 567.

На иницијативу Предсједништва ЦАСНО-а створен је у Колашину 16. VII 1944. НОФ Црне Горе и Боке. Његов секретар Блажо Јовановић је у свом иступању посебно акцентирао; "Ми ћемо стварањем овог фронта разбити лажи које шире наши непријатељи да се ова борба води за успоставу комунистичког поретка - избићемо им из руке још једно оружје којим су успјели да извјесне заводе и обмањују... НОФ - опомена је заведеним и неодлучним да се више не могу овим или оним изговарати".³⁹

Паралелно са ослобађањем црногорских градова формирају се срески и окружни одбори НОФ. Значајну партиципацију у његовом раду и популарисању имали су поједини свештеници.

Предсједник среског одбора НОФ Колашина био је прото Јагош Симоновић. Он је 23. X 1944. у Колашину апеловао на своје суграђане да приступе фронту и продуже рад и борбу у духу НОП-а.⁴⁰

Херцегновски парох, Веселин Чуквас, изабран је новембра 1944. за предсједника окружног одбора НОФ за Боку. Орган НОФ "Побједа" је овако пренијела завршетак догађаја из Херцег-Новог: "Скупштину је закључио предсједник Одбора, свештеник друг Чуквас уз бурно клицање другу Титу, Црвеној армији, Савезницима и слободи".⁴¹

За потпредсједника среског одбора НОФ Котора постављен је католички свештеник дон Нико Луковић.

У Бару је 1. XII 1944. поводом формирања среског одбора НОФ, у присуству представника нове власти и војске, одслужено богослужење у католичкој цркви. Затим је говорио архиепископ барски и примас српски др Добречић, који је у свом излагању назвао Хитлера највећим тиранином и хулитељем Христа.⁴²

Припадност НОФ било је мјерило у лојалности новој власти, што је нескривено изнио Блажо Јовановић на поменутом збору у Бару. "Скупили смо се у јединствени НОФ без којег се не може ништа

---

³⁹ Зборник грађе ..., књ. IV, стр. 116.

⁴⁰ Исто, стр. 220.

⁴¹ Исто, стр. 278.

⁴² Исто, стр. 380.

ријешити. То је најјачи фактор у земљи изван којег ниједан поштен син и прави родољуб не треба да остане”.⁴³

У еуфоричну револуционарну атмосферу укључује се и Вјерска комисија при Предсједништву ЦАСНО-а. Комисија упућује 26. XI 1944. среском одбору Андријевице допис сљедеће садржине: ”Приликом свих богослужења свештенство и монаштво дужно је помињати на богослужењима:

1. Врховноје правитељство и народноју ослободилскоју војску - да помјанет господ Бог.

2. Архиепископа Пећког митрополита београдско-карловачког и патриарха српског, господина др. Гаврила”.⁴⁴

Јануара 1945. ослобођена је цјелокупна територија Црне Горе. Али, политика ”компромиса” неће прожимати најмању југословенску федералну јединицу, јер се правци и чланство грађанских странака оштро диференцирају у току рата. Тако је једини архитекта друштвено-економских збивања била КПЈ. Ван њене трансмисије, трансформисане у НОФ остао је само виши црквени клер и мали број вјерника.

Непостојање другог опонента и тежња за апсолутном доминацијом над свим сегментима живљења, наговјештавала је тешке дане вјерским конфесијама у Црној Гори. Ново, идеолошки оптерећено друштво индентификовало је религију, као облик друштвене свијести, са организацијом која је службено интерпретира. Уз то, њена унутрашња ситуација била је отежана и наводном колаборацијом у току рата.

Партија је ”непровјереном” свештенству а ргиоги давала атрибут непријатељских лица, што је примјетно у већини поратних извјештаја које су срески комитети упућивали ПК КПЈ за Црну Гору. У даљем излагању износимо она најилустративнија.

СК Подгорице овако је 5. III 1946. оцијенио политичку ситуацију у свом срезу: ”... У последње вријеме осјећа се ту и тамо активност појединих реакционара, нарочито се истичу у горе реченом раду извјесни попови који живе у Подгорици, случај: Митар Кажих и Душан

---

⁴³ Исто,

⁴⁴ АИИП, VII 2-341 (44)

Радовић. Они често праве састанке и на тим састанцима према још непотврђеним подацима, између осталог вијећају на који ће начин отпочети ликвидацију појединих руководилаца”.⁴⁵

Партиска опседнутост у трагању за непријатељима присутна је у улцињском срезу: ”... Непријатељска пропаганда се осјећа и то из истог центра које смо Вам раније доставили тј. католичког клера. Тако нпр. дон Иво Бушић приликом повратка из Босне протурао је вијести да је стање у Хрватској несносно, те да се може са сигурношћу очекивати да ће у нашој земљи доћи брзо до преврата”.⁴⁶

Посебно се пратило дјеловање барске надбискупије и архиепископа Добрећића. Исказано родољубље и јавно десолидарисање од ”Пастирског писма” које је било уперено против новог режима нијесу барском надбискупу били гарант мирног сна: ”Дало се уочити да је главни извор пропаганде барска надбискупија одакле се католичко свештенство снабдијевало разним методама и средствима за пропаганду. Ово подвлачимо тим прије што надбискуп барски путује чешће из своје резиденције у унутрашњост наше земље или у иностранство. Читаво ово љето провео је у Чешкој и Карлсбаду, а одатле пропућујући један дио Европе вратио се овамо. Претпоставља се да је приликом свог боравка тамо долазио у додир са разним круговима из којих је могао црпјети нове пароле и средства за спровођење непријатељске пропаганде”.⁴⁷

Колико су ови изводи тенденциозно обојени, најбоље говори активност поменутих свештеника. Наиме, сва четворица су имала лојалан став према држави, а Митар Кажих је био секретар Удружења православног свештенства Црне Горе које је било тијесно повезано са органима власти.⁴⁸

Невидљиви облици рада добијали су на површини суптилнију форму. Она је по замисли државног врха требало да децентрализује уређење вјерских заједница како би се лакше контролисао њихов рад.

⁴⁵ Исто, фонд ПК КПЈ Црне Горе - кунтја 1/1946.

⁴⁶ Исто,

⁴⁷ Исто,

⁴⁸ Ш. Растодер, н. н. стр. 234; ”Побједа” бр. 32, 24. VI 1945, стр. 7; Исто, бр. 86, 15. V 1952, стр. 6.

Предсједник владе ДФЈ - Јосип Броз Тито је 2. VI 1945. у Загребу разговарао са делегацијом римокатоличког свештенства. Пошто је најприје истакао своју националну припадност - ... ја као Хрват ... он је даље наставио: "... Желио бих, - ја сам то изнио пред монсињором Ритигом, - да се изради један елаборат о томе како ви мислите да би требало ријешити питање католичке цркве у Хрватској, а на исти начин ми ћемо разговарати и с православном црквом. Са своје стране рекао бих да наша црква треба да буде национална, да се више прилагоди нацији".⁴⁹

Титова игра на карту националности била је прозријета и није дала очекивани резултат, што су потврдили разговори са загребачким надбискупом Алојзијем Степинцем, обављени 4. VI 1945. у Загребу.⁵⁰ Као одани пастир Ватикана, Степинац није желио да се одрекне екстериторијалног статуса, односно моћног покровитеља.

Степинчево одбијање Титових захтјева и опонирање након рата, били су за нову власт већи гријех, но сарадња са усташком НДХ, иако му је управо због тога суђено крајем 1946. године. "Та истина се није могла сакрити самим тим што је ухапшен 15 мјесеци пошто се рат завршио и пошто су Тито и Бакарић водили с њим разговоре".⁵¹

Истовјетне државне намјере биле су усмјерене и ка Српској православној цркви, а најјаче тенденције за разбијање њеног јединства јављају се у Македонији и Црној Гори. Промијењена послеријатна констелација омогућавала је лакши ток таквих интенција.

Црногорско-приморска митрополија, као и СПЦ у цјелини, изашла је из рата дезорганизована и обезглављена, губитком 98 свештеника или приближно 44% од укупног броја православног свештенства у Црној Гори.⁵² Осим тога, она је била без патријарха који се налазио у иностранству (вратио се у земљу новембра 1946), са

---

⁴⁹ Јосип Броз Тито, Говори и чланци, књ. II, Загреб 1959, стр. 282.

⁵⁰ Бранко Петрановић, Активност римокатоличког клера против сређивања прилика у Југославији (март 1945 - септембар 1946), Зборник радова, књ. V, Београд 1963, стр. 278.

⁵¹ Милован Ђилас, Власт, Лондон 1983, стр. 32.

⁵² По подацима из 1941. у Црној Гори је било 188 православних свештеника и 33 калуђера; наведено према Ј. Бојовићу, н. н, стр. 621.

упражњеном епархијском столицом, и добијеном етикетом реликта великосрпског хегемонизма.

Поред антиподног појављује се још један нови, односно стари "професионални" противник. У рату започета конфронтација свештенства наставила се и у мирнодопско доба.

Митрополит скопски Јосиф, који је у одсуству патријарха обављао дужност поглавара СПЦ и администратора црногорско-приморске епархије, тежио је да унесе више реда у црквени живот. Зато је савјетовао свештенству да не сазива никакве скупове који би имали политичку обојеност. Био је то повод предсједнику вјерске комисије проти Јову Радовићу да на IV засиједању ЦАСНО-а 15-17. IV 1945. жестоко нападне митрополита и његов рад оквалификује као издајнички, антихришћански и профашистички.⁵³

У Никшићу је 15. VI 1945. формирано Свештеничко удружење Црне Горе и Боке, прво такве врсте у ДФЈ. За предсједника је изабран Петар Капичић, а на крају је донијета "Резолуција" која се тичала актуелних црквених и политичких питања. Удружење је оптужило митрополита Јосифа и Свети архијерејски синод да преко цркве спроводе великосрпске шовинистичке идеје.⁵⁴ У складу са општим промјенама, даљи текст Резолуције односио се на нову организацију православне цркве. "... у вези демократског уређења кроз које је црногорски народ добио правилно рјешење националног питања, мишљења смо да је нужна потреба да се организује православна црква у Југославији у којој ће бити равноправни сви православни без обзира на националну припадност".⁵⁵

Резолуција је достављена Светом архијерејском синоду, који је на засиједању 15. IX 1945. одбацује, уједно је оцјењујући као сушту противност са канонским законским прописима СЦП.⁵⁶

Стање је и даље било непромијењено, и активности везане за црквени живот одвијају се на два, одвојена колосјека. Митрополит Јосиф је упућивао позиве Свештеничком удружењу Црне Горе да се

⁵³ Чедомир Перовић и Невенка Илић, Рад Скупштине Црне Горе 1945-1950, Титоград 1986, стр. 31-32.

⁵⁴ "Побједа", бр. 32, 24. VI 1945, стр. 7.

⁵⁵ Исто

⁵⁶ Р. Радић, н. д, стр. 235.

изјасни да ли остаје уз цркву или не, а 23. II 1946. обратио се и председнику владе НР Црне Горе, Блажу Јовановићу. Митрополит је био незадовољан дјеловањем вјерске комисије која је преузела у своје руке сву црквену власт и заједнички са свештеничким удружењем уноси расколничке тенденције у јединство СПЦ.⁵⁷ Све је остало само на покушају, јер су Вјерска комисија и Свештеничко удружење играли управо по партијским нотама.

Непосредно по доласку патријарха Гаврила у отаџбину утихнуо је и "аутокефални" зов његових земљака. Но, сем овог, друга питања остала су неријешена. Правослани "плурализам", односно сукоб на релацији СПЦ - Свештеничко удружење Црне Горе био је акутан извор затегнутости дуги низ година.

Материјални положај вјерских конфесија

Грађење социјалистичког друштва неминовно је водило економском слабењу одређених институција и појединаца. Прва у низу мјера те садржине била је аграрна реформа као епифеномен сваке, па и југословенске револуције.

Закон о аграрној реформи и колонизацији донијела је Привремена Народна Скупштина 23. VIII 1945. Више одредби дотицало је интересе вјерских заједница, од којих су члан 3. тачка в. и члан 8 били на директнији. Члан 3 под тачком в. подразумијевао је експропријацију земљишних посједа, цркава, манастира, вјерских установа и свих врста свјетовних и вјерских задужбина. На крају члана 3. предвиђено је да се посебном уредбом утврди који посјед пада под удар Закона и да ли се исти експроприше у цјелости или дјелимично.⁵⁸

Члан 8. гласио је: "1) Од постојећих посједа богомоља, манастира и вјерских установа одузеће се само вишак преко 10 хектара њихове укупне површине: њива, ливада, башта, винограда, воћњака, утрина и шума. 2) Вјерским установама (црквама, манастирима, црквеним влас-

---

⁵⁷ Светигора, мај 1992, стр. 15-16.

⁵⁸ Б. Петрановић и М. Зечевић, н. зб, стр. 746-747.

тима) већег значаја или веће историјске вриједности оставиће се од садашњег посједа до 30 хектара обрадиве земље и до 30 хектара шуме”.⁵⁹

У ондашњој политичкој констелацији нијесу се могли чути јачи изрази неслагања поводом доношења Закона. Стога су највећи изливи незадовољства од стране црквених хијерархија били унапријед очекивани.

Загребачки надбискуп Алојзије Степинац је 10. VII 1945. упутио писмо Предсједништву АВНОЈ-а нападајући предлог Закона о аграрној реформи, као погубан по виталне интересе цркве. Предсједништво бискупских конференција је 20. VIII 1945. послало Представку Предсједништву ПНС у којој се понављају раније оптужбе али, како је дошла прекасно, није ни разматрана.⁶⁰

Протесте на рачун државних органа шаље и Свети архијерејски сабор. Највише тијело СПЦ је 18. VIII 1945. у Представци урученој ПНС, оцијенило предлог Закона као нехуман и антисоцијалан, јер црквена имања нијесу насилно стечена, него су добијена преко завјештања. Представка се завршава питањем није ли то тенденција да се црква уништи.⁶¹

Црквене институције назирале су да аграрна реформа има дубље мотиве и двоструки циљ. Да су биле у праву потврдио је Васо Чубриловић, министар пољопривреде у влади ДФЈ. Он је октобра 1945. у реферату за совјетско посланство у Београду апострофирао сљедеће: ”За сваког ко мало познаје унутрашње односе у Југославији је јасно да јединства њених народа неће бити све дотле, док утицај вере не ограничи и не упути само на уске верске циљеве и задатке. То ће се моћи постићи једино слабљењем дривредне, културне и политичке моћи црквених јерархија... И то је један од великих разлога зашто је потребно извршити реформу и на црквеним посједима”.⁶²

Предсједништво Народне Скупштине Црне Горе је 29. XI 1945. донијело Закон о аграрној реформи и колонизацији за територију

---

⁵⁹ Исто

⁶⁰ Б. Петрановић, н. н, стр. 288-289.

⁶¹ Исто

⁶² Р. Радић, н. д, стр. 148.

Црне Горе. За његово спровођење, на основу чланова 27, 28. и 29 задужено је Министарство пољопривреде и шумарства и оно је овлашћено да преко уредби, наредби и упутстава нађе најподеснији модус.⁶³

Замјењујући министра пољопривреде и шумарства, предсједник владе НР Црне Горе Блажо Јовановић је 23. I 1946. прописао "Уредбу" о спровођењу Закона о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији Црне Горе. Формирани су органи за реализацију експропријације: Земаљска пољопривредна комисија, Земаљски аграрни суд и среске пољопривредне комисије које су вршиле све оперативне послове.⁶⁴

Конкретна разрада законских одредаба дата је у "Упутству" од 18. II 1946. које прописује Јован Ђетковић, министар пољопривреде и шумарства у влади НР Црне Горе. За питање које је у центру интересовања, важно је навести дефинитивну експликацију чл. 8 и тачке в чл. 3: "...Министарство пољопривреде и шумарства одредиће које се од њих (цркве, манастири - 3. Ф.) имају сматрати од већег историјског значаја и колико ће им се оставити. Црквама, манастирима и вјерским установама оставља се сразмјеран дио зграда, пољопривредног инвентара, сточне и људске хране. Посједи задужбина било вјерских било свјетовних одузимају се у цјелости".⁶⁵

Сходно донијетом "Упутству", Министарство пољопривреде и шумарства НРЦГ, актом број 2434 од 26. II 1946. тражило је од републичке вјерске комисије достављање мишљења о манастирима већег историјског значаја. Истог дана од секретара Вјерске комисије, Борђије Калезића, услиједила је повратна информација: "Комисија сматра да су историјски, од већег значаја, четири манастира на територији наше народне Републике Црне Горе и то: Цетињски, Пивски, Острошки и Морачки... Истина, сви манастири Црне Горе су историјска вриједност, али не од већег значаја. Ако то министарство сматра за правилно из чисто политичких разлога може убројити и

---

⁶³ Ч. Перовић и Н. Илић, н. зб, стр. 65-73.

⁶⁴ Службени лист Народне Републике Црне Горе, бр. 3, 1. ИИ 1946, стр- 17-19.

⁶⁵ Државни архив Црне Горе Цетиње (у даљем тексту ДАЦГ), грађа Земаљског аграрног суда, кутија 7.

манастир Св. Тројицу у историјске пошто се налази на једном терену који је напуњен живљем и католичким и муслиманским”.⁶⁶

Министарство пољопривреде и шумарства је актом број 6519 од 2. маја 1946. прогласило Острошки, Морачки, Цетињски, Св. Тројицу и Пивски - манастирима већег историјског значаја.⁶⁷ Августа 1946. такав статус имао је и манастир Савина у Херцег-Новом.⁶⁸

Среске пољопривредне комисије су у зиму 1946. пописивале посједе који су долазили под удар Закона. С обзиром на раније историјске токове, било је јасно да ће највише одузете земље бити црквеног поријекла. Стицана кроз вјекове, углавном преко завјештања, имања СПЦ била су већа него осталих земљопосједника.

Под удар аграрне реформе нашао се 21 манастир и двије цркве Црногорско-приморске епархије. Највише су погођени 9 манастира на подручју никшићког, шавничког и колашинског среза: Добриловина, Пива, Косијерево, Острог, Морача, Бијела, Подмалинско, Св. Лука и Саборна црква у Никшићу. Њима је одузето 3.680,22 ха земљишта. Укупни губици које је претрпјела СПЦ у Црној Гори износили су око 4.086,55 ха земљишног посједа.⁶⁹ Такође, експрописан је у цјелини посјед Кола српских сестара у Херцег-Новом, који се састојао од двије куће и врта, површине 143 м². У једној од одузетих кућа смјештена је стручно-подружна школа.⁷⁰

Црквена имања чинила су главни извор прихода СПЦ, па је Закон о аграрној реформи из темеља поткопао њен економски положај. Потврда изреченог суд је чињеница да црногорско-приморска епархија 1950. године располаже са свега 353,19 ха земљишта.⁷¹

Ван интересовања досадашњих истраживања биле су штете нанесене Римокатоличкој цркви у Црној Гори. Прије свега мислимо на

⁶⁶ ДАЦГ, фонд Министарства пољопривреде и шумарства Н.Р.ЦГ, кутија - 2, бр. 2509/46.

⁶⁷ Исто, грађа З.А.С. куитја 7./1946.

⁶⁸ Исто, к. 6; /1946-47/

⁶⁹ Исто, к. 3, 4, 5, 6, 7; /1946-47/

⁷⁰ Исто, к. 6; /1946/

⁷¹ Р. Радић, н. д, стр. 176.

Которску бискупију, јер коришћена грађа не садржи податке о евентуалној експропријацији црквеног богатства Барске надбискупије.

Територија која се налазила под јурисдикцијом Которске бискупије није обилувала земљишним фондом који би долазио под удар члана 8. Закона о аграрној реформи.

Међутим, бискупија је имала специфичан начин обављања мисије, који се одвијао преко многих фондација и добротинастава. Оне су, поред вјерских, имале и хуманитарни карактер. Укупан земљишни фонд таквих установа износио је 20,18 ха и само је "Јавна Добротворност" из Пераста посједовала више од 3 ха земљишта.⁷² Стога су католички свештеници дон Роко Пасковић и дон Трипо Милошевић, позивајући се на члан 8. захтијевали да се ови посједи изузму од мјера аграрног Закона. Земаљски аграрни суд одбацио је њихове приговоре као неосноване, пошто их доводи под окриље чл. 3 тачке в. и датог "Упутства" министра пољопривреде и шумарства. Сва имања одузета су у цјелини и без икакве накнаде.⁷³

Још један правни акт наноси материјалну штету вјерским заједницама. Био је то Закон о национализацији издат 5. XII 1946, којим је Црногорско-приморској епархији одузето 5 црквених зграда. Њих су запосјели органи власти, не плаћајући никакве компензационе трошкове.⁷⁴ Но, оне су имале бољи третман од храма Св. Вазнесења у Момишићима у Титограду и Никол-цркве у Голубовцима.⁷⁵ Препуштене ђуду времена, ове богомоље, служиле су једном дијелу грађана за испољавање антицрквених поступака.

Уставним начелима 1946. и Законом о правном положају вјерских заједница 1953. власт отвара могућности финансирања свештенства. Али, она у том погледу има двоструки аршин. Члановима свештеничког удружења Црне Горе пружана је помоћ у одјећи, обући и одређена је стална мјесечна помоћ од 2.000-2.500 динара по члану.⁷⁶

---

⁷² ДАЦГ, грађа З.А.С, К. 6; /1946/

⁷³ Исто

⁷⁴ Р. Радић, н. д, стр. 175.

⁷⁵ Светигора, бр. 27, мај 1994, стр. 58.

⁷⁶ Б. Петрановић, н. н, стр. 284-285.

Истина, годишње субвенције су даване и свештенству које се није повијало пред актуелним идеолошко-политичким хтјењима. Оне су биле симболичне и довољне за покривање једномјесечних трошкова. Један дио одвајан је и за анулирање државних дажбина, па је патријарх Гаврило 1949. у писму упућеном маршалу Титу нагласио: "... Црква оно што прима од државе као помоћ враћа јој у виду пореза..."⁷⁷ Минимална државна субвенција знала је бити укинута што се и десило 1953. када је врх СПЦ одбио да призна рад свештеничких удружења.⁷⁸

Све у свему, заузете државне смјернице досљедно су примјењиване. Економски притисак сматран је врло пробитачним средством у сузбијању утицаја вјерских конфесија. Одређене припадљивости биле су мамац за придобијање што већег броја свештенства на пожељне позиције.

Уставне одредбе и њихово функционисање

Правно санкционисање тековина НОП-а дестинирало је доношење фундаменталног законског акта. Сљедећи чланови Нацрта устава најближе су дотицали питање вјере:

Члан 25 - "Грађанима је зајамчена слобода савјести и слобода вјероисповијести. Црква је одвојена од државе. Вјерске школе за спремање свештеника слободне су, а стоје под општим надзором државе. Забрањена је злоупотреба цркве и вјере у политичке сврхе и постојање политичких организација на вјерској основи. Држава може материјално помагати вјерске заједнице".

Члан 26 - "Брак и породица су под заштитом државе. Пуноважан је само брак закључен пред надлежним државним органом. Послије закључења брака грађани могу извршити и вјенчање по вјерским прописима. Сви брачни спорови спадају у надлежност народних суда".

---

⁷⁷ Светигора, бр. 27, мај 1994, стр. 63.

⁷⁸ Р. Радић, н. д, стр. 181.

Члан 38 - "Школе су државне. Само законом може се допустити оснивање приватних школа, а њихов је рад под контролом државе. Школа је одвојена од цркве".⁷⁹

Изнесене одредбе изазвале су узнемиреност у редовима црквених хијерархија. Јачина приговора била је у зависности с њиховом позицијом.

Римокатолички клер се у јануару 1946. преко "Представке" ђаковачког бискупа Акшамовића у цјелости изјашњава против још нефиксираних начела.⁸⁰

Српска православна црква се помирила са одвајањем цркве од државе, достављајући примједбе на изучавање вјерске наставе, регулисање брачних спорова и склапање брака. Свети архијерејски синод тражио је исту финансијску помоћ коју је уживао у Краљевини Југославији, као и гаранцију о неповредивости мјеста за вршење вјерских обреда.⁸¹

Примједбе Реис ул Улеме биле су сличне садржине, допуњене захтијевом да у брачним, породичним и вакуфским споровима посредују вјерске судије.⁸²

Министарство за Конституанту ФНРЈ је разматрало и одбило предлоге, и 31. I 1946. проглашен је први Устав социјалистичке Југославије. Саобразно савезном, донесен је 31. XII 1946. Устав НР Црне Горе.⁸³

Видљива поларизација црногорског свештенства манифестовала се и овом приликом Неапсорбовани свештеници нијесу крили своје незадовољство. Извјештаји средског комитета Бара, Котора и Подгорице пуни су таквих описа,⁸⁴ мада треба имати на уму њихову предимензионираност у оцјени и најблажег опозиционог мишљења.

Други дио свештенства, који се налазио под партијском лумбрелом, заузима крајње афирмативан став. Елигонство је почело преко

---

⁷⁹ Б. Петрановић и М. Зечевић, н. зб, стр. 783-784.

⁸⁰ Б. Петрановић, н. н, стр. 306.

⁸¹ Исто, стр. 307.

⁸² Исто, стр. 308.

⁸³ Ч. Перовић и Н. Илић, н. зб, стр. 320-323.

⁸⁴ АИИП, ф. ПК КПЈ Црне Горе, к. 1; /1946/

чланка свештеника Милутина Вукделића, објављеног у "Побједи" 13. I 1946: "Насупрот стварању државних цркава које су биле експоненти реакционарних режима и које су службу народа замијениле службом властодршцима, црква се ослобађа такве улоге и упућује на поље рада које јој припада".⁸⁵

Врхунац апологије новог режима представљао је говор католичког свештеника дон Ника Луковића на засиједану уставотворне Скупштине НР Црне Горе 29. XII 1946: "Одвајање цркве од државе за нас је нова ствар, али није у свијету. За нас је то демократски дух и потреба времена, а у свијету је тога било и сад га има и већина држава Европе су одвојене од цркве. Али то није донијело никакве штете Цркви. Дапаче знамо да је црква процвјетала у Француској откако је одвојена од државе и исто тако и у Совјетском Савезу".⁸⁶

Нијесу само ова иступања доводила у питање поштовање одредбе члана 25, а тичу се злоупотребе вјере у политичке сврхе. Детаљнија, али не и потпуна анализа овог члана због недостатка извора црквене провенијенције, може се пратити преко става партије према религиозним осјећањима њеног чланства.

Покрајински комитет КП Црне Горе је првих поратних година толерисао извјесне облике религиозности који су имали претежно традиционалну форму (крсна слава, Божић, Бајрам). Сукоб са СССР-ом као да је означио јаче одавање атеистичкој вјеруји. Од 1948. Партија заузима оштар курс према испољавању религиозних активности, а осим тога, атеизам фигурира у Статуту КП Црне Горе. Само у току 1950. из Партије бива искључено 80 комуниста због обиљежавања вјековних обичаја.⁸⁷

Овакво одређење има шире консеквенце и на индиректан начин баца сумњу на јамчену слободу вјероисповијести. Да ли се она могла примијенити у друштву које инаугурише само један "тачно одређен поглед на свијет". Најзад, припадност Партији била је у огромној већини случајева услов учешћа у апарату државне управе.

---

⁸⁵ Побједа, бр. 2, 23. И 1946, стр. 3.

⁸⁶ Ч. Перовић и Н. Илић, н. зб, стр. 198-199.

⁸⁷ Бранислав Ковачевић, Комунистичка партија Црне Горе, Титоград 1986, стр. 282.

Елиминација било каквог алтернативног мишљења и стварање генерација "новог кова" прејудицира властима да обрате велику пажњу на васпитно-образовни процес. Он је, у складу с тим, текао у два смјера.

Почетно лаизирање у Црној Гори јавља се и прије доношења Устава. Министарство просвјете НР Црне Горе је 3. I 1946. издало обавјештење свим среским градским народним одборима о укидању читања молитве пред почетак и на завршетку наставе у основним и средњим школама. Такође се забрањује учитељима да предају вјеронауку у основним школама, а предвиђено је да исту изводе свештеници.⁸⁸

Да ли због недостатка наставног особља, или су постојали још неки разлози, тек вјеронаука у првој поратној години није извођена у основним школама, изузев средина у којима је живео већи број дјеце римокатоличке вјероисповијести. Исто тако, она уопште није предавана у гимназијама у Никшићу, Беранама, Андријевици, Бару, Бијелом Пољу, Пљевљима и Улцињу. Вјерска настава извођена је у Даниловграду, Колашину, Котору, Херцег-Новом, Подгорици и на Цетињу. У Котору су часове вјеронауке похађала сва дјеца католичких родитеља, на Цетињу 85% ученика гимназије, а у Подгорици 15% ученика.⁸⁹

Предзнаци долазећег времена добијају законску утемељеност проглашавањем Устава ФНРЈ. И већ 21. III 1946, Нико Павић, министар просвјете у влади НР Црне Горе, даје директорима школа у Републици сљедећа упутства: "1. По члану 38 Устава ФНРЈ, школа је одвојена од цркве. Према томе, вјерска настава неће се више изводити у школама, нити је Министарство просвјете надлежно за рјешавање питања извођења вјерске наставе. 2. Вјероучитељи-катихете, које је поставило Министарство просвјете, треба разријешити дужности у школи и оставити на расположење Среском народном одбору".⁹⁰

---

⁸⁸ ДАЦГ, ф. Министарство просвјете; к. 5, 95/96.

⁸⁹ АИИП, ф. ПК КПЈ ЦГ; к. 1 /1946/

⁹⁰ ДАЦГ, ф. Министарство просвјете; к. 5; бр. 3824/46.

Оптимална растегљивост чл. 38 у Црној Гори није у том времену била примјењивана у другим федералним јединицама ФНРЈ. Иначе, савезни органи забрањују вјеронауку 1952. године.⁹¹

Једновремено се одвија и други дијаметрално супротан процес, који сем неких ванидеолошких и позитивних тенденција (описмењавање становништва, развијање братства и јединства) бива дубоко прожет линијом марксизма-лењинизма. Млади нараштаји васпитавани су у духу пролетерске идеологије, социјалистичког интернационализма, дијалектичког материјализма. Едукација је вршена у склопу обавезне наставе, у нижим и вишим партијским школама, марксистичким кружоцима, црвеним кућићима. У Црној Гори је 1947. године одржано 2.654 предавања с циљем политичког и стручног уздизања маса.⁹²

У таквом окружењу, рад просвјетних радника није могао да има само васпитно-образовну димензију. Њихова активност налазила се под посебном лупом Министарства просвјете у ЦК Народне омладине Црне Горе. Они на састанцима 1949. и 1950, на основу поднесених извјештаја одјељења за школе, разматрају присуство идејности у настави.

На састанку од 5. XII 1949. наводи се као лош примјер професора историје у которској гимназији, јер предаје неколико часова о Марији Антоанети, док о Енгелсу говори свега пола часа.⁹³ Критикује се и професор географије у титоградској гимназији, који приликом предавања наставне јединице - Планински вијенци ФНРЈ - ниједном ријечју не помиње социјализам, електрификацију, Петогодишњи план и не врши корелацију градива са народнослободилачком борбом.⁹⁴

Хваљена су и истицана позитивна стремљења, као учитељице у Лепетанима која је задала ученицима писмени задатак - "Зашто радни људи више воле нову него стару Југославију"- и наставника математике у Петровцу који даје ученику задатак да израчуна

---

⁹¹ Р. Радић, н. д, стр. 160.

⁹² Б. Ковачевић, н. д, стр. 371.

⁹³ АИИП, ф. ПК КПЈ Црне Горе, к. 16/1950.

⁹⁴ Исто,

животни вијек Карла Маркса кад се зна дан, мјесец и година његовог рођења и смрти.⁹⁵

Партијско инсистирање на што већој идеологизацији условило је да се од школске 1950/51. у Црној Гори уведе нови наставни предмет - "Државна изградња". Он је обухватио основне законитости и принципе настанка социјалитичке демократије и принципе историјског и дијалектичког материјализма.⁹⁶

Ново друштво тражило је и нове симболе. С јавним обиљежавањем вјерских празника престало се 1946. године, мада је њихово дотадашње помињање преко "Побједе" било заодјенуто официјелним рухом.⁹⁷ Званично су укинута 22. XII 1948. године.⁹⁸ Исте године у Титограду је свечано прослављен 13. јул - дан устанка црногорског народа, што је била устаљена пракса од 1945. Свечани декор црногорске пријестонице био је украшен сликама и портретима Јосипа Броза Тита и Блажа Јовановића. Оне су ношене на челу параде која је дефиловала градом, барелефи Тита и Блажа налазили су се на градском стадиону, а општинску зграду прекрио је Титов портрет величине осам метара.⁹⁹

Било је евидентно да нова знамења потискују стара. На мјесто Божића и Бајрама долазе 1. и 2. мај, 4. јул, 29. и 30. новембар, а иконе светаца склањају се пред сликама највиших државних и републичких корифеја. Тако је револуционарни култ замјењивао прадједовску вјеру.

Иако су интенције власти ишле у жељеном правцу, она је и даље стремилa апсолутној маргинализацији црквеног дјеловања. Зато се 22. V 1953. доноси "Закон о правном положају вјерских заједница". Он је имао 24 члана и њима су конкретније разрађена уставна начела.¹⁰⁰

Члан 9 омогућавао је оснивање свештеничких удружења.¹⁰¹

---

⁹⁵ Исто,

⁹⁶ Б. Ковачевић, н. д, стр. 269-270.

⁹⁷ Побједа, бр. 8, 6. I 1945, стр. 1; Исто, бр. 52, 18. XI 1945, стр. 3.

⁹⁸ Р. Радић, н. д, стр. 190.

⁹⁹ АИИП, ф. ПК КПЈ Црне Горе, к. 2; /1948.

¹⁰⁰ Марко Костренчић, О закону о правном положају вјерских заједница, Загреб 1953, стр. 197-202.

¹⁰¹ Исто,

Требало је и административним путем приморати црквене хијерархије да признају рад "живе цркве".

Члан 13 дозвољавао је вршење вјерских обреда само на просторима везаним за цркве, тј. храмове.¹⁰² Тиме су црквени обреди (Божић, крсна слава) удаљени из породичних домова и сведени на строго затворен ритуал.

Подаци из пописа обављеног 1953. године најбоље говоре о резултатима посматраног процеса. Ради њихове упоредивости наводимо и конфесионалну структуру становништва Црне Горе на основу посљедњег предратног пописа из 1931. године. Напомињемо да је тада вјерска припадност била једини знак идентитета грађана Црне Горе, па дату компарацију треба прихватити с малом дозом резерве.

1931. ¹⁰³		1953. ¹⁰⁴	
становника	360.044	становника	419.873
православних	272.702	православних	192.477
римокатолика	26.070	римокатолика	20.221
муслимана	61.038	муслимана	74.140
остали	169	остали	912
без вјере и непознато	65	без вјере	132.103

Прегледнију слику можемо стећи преко процентуалних података

1931.		-1953.	
православних	75,4	православних	45,8
римокатолика	7,0	римокатолика	4,8
муслимана	17,2	муслимана	17,7
остали	0,3	остали	0,2
без вјере и непознато	0,1	без вјере	31,5

¹⁰² Исто,

¹⁰³ Државни статистички уред ДФЈ, Становништво по вероисповести и матерњем језику, св. 8, Београд 1945; Радоица Лабурић, Друштво Црне Горе у другом свјетском рату, Подгорица 1995, стр. 28-29..

¹⁰⁴ Савезни завод за статистику и евиденцију ФНРЈ, Витална и Етничка обележја, књ. I, Београд 1959, стр. 286-287.

Направимо ли поређење са бројем лица без вјерске припадности у осталим федералним јединицама: Србија - 12,8%; Хрватска - 12,6%; Словенија - 10,3%; Босна и Херцеговина - 10,9%; Македонија - 11,7% - уочавамо да је највише атеиста (у процентима гледано) било у Црној Гори.¹⁰⁵

Узроци оваквог стања прелазе границе овог рада и захтијевају студиознији прилаз проблему. Ипак, на основу изведеног истраживања, слободни смо констатовати да је КП Црне Горе успјела да наметне своје учење захваљујући следећим факторима: 1. Вјештом комбинацијом административних мјера и досљедним спровођењем линије марксизма-лењинизма на васпитно-образовном и културном пољу, 2. Дозвољеном радикалношћу у тумачењу уставних начела (о томе више у наредном тематском блоку), 3. Недостатком хришћанских вриједности у круговима оних који су се издавали као заступници Божји.

Практична интeрeтeрeиација законских начела

Атмосфера општег анимозитета према Цркви добијала је у пракси милитантну конотацију. Она је омогућена непостављањем ограничења нижим партијским органима који, по слободној процјени, подешавају облике рада дакако, у правцу зацртаног циља виших инстанци.

Партијско чланство у Црној Гори безрезервно доказује своју правовјерност узвишеним идеалима. Борба против "назадних и штетних утицаја" имала је веома широке размјере, јер није прављена никаква дистинкција између религије, цркве и свештенства. Стога се није могла апстраховати ни од мјеста намијењених за испољавање најтананијих људских осјећања. Чланови Партије у Никшићу током 1946. иступају својим говорима на погребима како би опструирали обављање црквених обреда.¹⁰⁶ Приликом сахране попа Андрије Драговића, 1. V 1946. у селу Махала у околини Подгорице, дошло је до грубог насртаја чланова КПЈ на шесторицу православних свештеника.¹⁰⁷

---

¹⁰⁵ Исто,

¹⁰⁶ АИИП, ф. ПК КПЈ Црне Горе, к. 1/1946.

¹⁰⁷ Ђ. Слијепчевић, н. д, стр. 164.

Ратоборни атеизам према свештенству и сакралним објектима СПЦ настављен је сљедећих година. Прави "јуриш на небо" започео је 1947. у Рожају, гдје је на иницијативу народног посланика срушена црква Св. Успења.¹⁰⁸

Екстремни поступци нарочито су присутни у пљеваљском крају. "... Владика будимљанско-полимски је изнултран у цркви манастира Свете Тројице код Пљеваља на други дан Духова 1948. године и док је од стране руље, предвођене од Недељка Голубовића, чиновника државне продавнице у Пљевљима унутрашност храма рушена и де-молирана, он је неколико сати држан у олтару у смртној опасности. Том приликом је вршена нужда пред црквом и изметом мазана икона пред црквеним вратима ..." ¹⁰⁹ Вандализам се не спречава, већ се под-стиче. "... Сами органи милиције у Буковику (срез пљеваљски) упали су на само Богојављање, за време богослужења у цркву, добацивали свештенику разне тешке и непристојне изразе и претили да ће му почупати браду..." ¹¹⁰

Српски патријарх др Гаврило Дожић је марта 1949. упутио писмо предсједнику ФНРЈ Јосипу Брозу Титу у којем, поред осталог, наводи случајеве из Рожаја и Пљеваља. Међутим, надлежни органи и даље прећутно прелазе преко оваквих испада. Априла 1952, уз сагласност Среског комитета у Колашину, спаљена је архива и библиотека Манастира Мораче. Тако су у неповрат отишле многе драгоцене повеље и грамате ове древне Немањића лавре.¹¹¹

Врх црногорско-приморске епархије у таквом амбијенту се нашао на тешким искушењима. При томе је непризнавање свештеничког удружења још више оптерећивало ионако незавидан положај.

Митрополит Арсеније Брадаревић чврсто је стајао на позицији јединства СПЦ, одбијајући да призна рад "уставног свештенства". Заузврат, Удружење је са своје ванредне скупштине, одржане на Цетињу 10. V 1952. издало сљедеће саопштење: "... Скупштина је са жаљењем констатовала да митрополит црногорско - приморски Ар-

---

¹⁰⁸ Светигора, бр. 27, мај 1994, стр. 62.

¹⁰⁹ Исто, стр. 61.

¹¹⁰ Исто,

¹¹¹ Исто, стр. 58.

сеније не признаје рад Удружења. Умјесто тога он ствара раздор међу црногорским свештенством, и чланове удружења назива анти-христима. Осим тога производио је у чинове протојереја и давао одликовања свештеницима који немају угледа у народу и који су се огријешили о НОП... Поред осталог не дозвољава да се свештеник из Црне Горе назива црногорским већ свештеником Српске православне цркве”.¹¹²

Чланови Савезне вјерске комисије, а нарочито њен предсједник Добривоје Радосављевић, константно су током 1953. вршили притисак на митрополита да призна рад удружења православних свештеника. Он је, ипак, остајао вјеран канонима своје цркве. Биће то кап која ће прелити, већ до врха напуњену, чашу. Стезање обруча око црногорског владике почело је исте године када су ухапшена четворица свештеника из његове епархије. Митрополит је покушао да интервенише у њихову корист, слао је представке на адресе разних државних органа, телеграме маршалу Титу, али без успјеха. Штавише, јула 1954. подигнута је оптужница и против њега.¹¹³

Јавни претрес одржан је 27. и 28. јула 1954. пред вијећем Окружног суда на Цетињу. Оптужница је теретила митрополита за тешка кривична дјела учињена против народа и државе, којима је био циљ обарање власти радног народа ФНРЈ, из члана 117 став 1 Кривичног законика; за кривична дјела изазивања вјерске мржње и нетрпељивости из чл. 119 став 2 истог закона; за повреду угледа представника највиших органа власти ФНРЈ из члана 174 Кривичног законика.¹¹⁴

Једини свједоци оптужбе били су четворица ранијих ухапшених свештеника. Они су потврдили наводе из оптужнице, да је ”митрополит Арсеније, чим је дошао у Црну Гору (1947- З. Ф.) основао групу од пет лица с циљем обарања власти у ФНРЈ и рестаурације монархофашистичког режима на челу са бившим краљем Петром Карађорђевићем... Он се надао да ће наш сукоб са СССР претворити у оружани напад на нашу земљу у којем би случају по његовоме, дошло до интервенције Запада и врћања ненародног режима. У истом, овај окорјели непријатељ мира, без обзира колике

---

¹¹² Пobjеда, бр. 86; 15. V 1952, стр. 6.

¹¹³ Р. Радић, н. д, стр. 317-318.

¹¹⁴ Пobjеда, бр. 48, ј. VIII 1954, стр. 3.

би жртве поднијело човјечанство и посебно наши из рата тек изашли народи прижељкивао је чак и то да се корејски пожар прошири на читав свијет како би у том новом свјетском сукобу наша домаћа реакција и емиграција покушала да се домогне изгубљених позиција. У том смислу он је развијао своју непријатељску и пропагандистичку дјелатност, поредак у нашој земљи, квалификовао као диктаторски...”¹¹⁵

За судско вијеће у саставу, предједавајући Петар Лековић, судија Голуб Ђукановић, и поротници Петар Мартиновић, Павле Марковић и Мило Божовић, није било дилеме. Седамдесетједногодишњи владика осуђен је на казну строгог затовра у трајању од једанест година и шест мјесеци.¹¹⁶

Иако с различитом позадином, процес и осуда митрополита Арсенија надовезивала се на устаљени вид обрачунавања с присталицама Информбироа. Уједно је представљала најстрожију мјеру у циљу превентивног застрашивања свештенства и вјерника у Црној Гори.

Тиме су уставна начела о слободи вјероисповијести ишчезавала у збиљи. Остале су фразеолошке поставке као глазура догматском атеизму црногорских власти.

ЗАКЉУЧАК

Комунистичка партија Југославије још у току рата 1941-1945. почиње на просторима под њеном контролом са пројектовањем нових друштвено-економских односа. Његовим побједничким окончањем они се несметано оживотворују у држави с новим уређењем. У том оквиру назиру се и односи према вјерским заједницама.

У идеолошки оптерећеном друштву нијесу могли упоредо егзистирати комунизам и религија. Не само због инкомпатибилности и њиховог учења, него и због партијског хтјења да апсолутно доминира над свим сферама живота. Једнопартијска власт није трпјела ни најмањи знак опонирања.

---

¹¹⁵ Исто,

¹¹⁶ Исто,

Партијска организација у Црној Гори била је у том погледу еклатантан примјер. У рату извршена поларизација православног свештенства, омогућавала је лаки проток таквих стремљења. КПЈ је стварањем свештеничког удружења успоставила стање "православног плурализма" и оно је било константа вјерских прилика у Црној Гори.

Прва етапа у смислу слабљења утицаја вјерских заједница била је децентрализација њихових организација. Свештеничко удружење Црне Горе истиче 1945. девизу "једна нација - једна црква", што је у ствари требало да раздоби јединство Српске православне цркве. Све је, ипак, остало на безуспјешном покушају.

Доношење првих законских прописа (аграрна реформа, национализација) поред осталог, имало је за сврху економско обесправљење вјерских заједница. Она је и дала очекивани резултат. СПЦ и Которска бискупија претрпјеле су велике материјалне губитке, који су из темеља поткопали њихову економску снагу.

Законско санкционисање тековина НОП-а изражено је преко Устава ФНРЈ. Он је садржао либералан прилаз према вјери, али се уставна начела деформишу у пракси. Било је јасно да у држави, обавијеној велом марксизма-лењинизма, она тешко могу функционисати. Штавише, Законом о правном положају вјерских заједница из 1953. уставна начела су разрађена, чиме су црквени обреди сведени на затворен простор.

Дозвољена искључивост њиховог тумачења отворила је нова поља дјеловања. Партијско чланство у Црној Гори је краће вулгарно схватило тезу "да радом на терену" могу ишчезнути религиозна осјећања. Мјесне власти су, уз прећутни пристанак виших органа, увеле и милитантне методе против цркве и свештенства. Најекстремније су примјењиване у Подгорици, Рожају, Пљевљима и Колашину.

Непризнавање свештеничког удружења, које је представљало експозитуру КПЈ, довело је до организовања монтираног процеса и осуде црногорско-приморског митрополита Арсенија. Тиме је власт недвосмислено демонстрирала своје тенденције и показала да може оштро кажњавати сваки глас неистомишљеника.

Тако су законска начела губила свој смисао. Догматски атеизам црногорских власти ухватио је дубоке коријене на црногорском тлу.